

A nyelvi kontinuitás illúziója?

Adalék a latin–román nyelvi folytonosság kritikájához egy-egy frazémák tükrében

Németh László (1901–1975) múlt században alkotó író és esszéista az általa szerkesztett *Tanú* kritikai folyóirat összevont, 1935. évi 3–4. számában *Magyarok Romániában* címmel megjelent útirajzában, beszámolván az al-dunai Giurgiu településen szerzett tapasztalatairól, a helyi vásári forgatag alkudozó, veszekedő közönségének társalgásával kapcsolatban megállapítja, hogy az „latin és szláv szavakkal” folyt, „melyek közül egyet-egyét én is megértettem” (1935: 119).

Az író által hallottak-lejegyzettek előrevetítik a címben és alcímben jelölt témánk konkrét, román nyelvi összefüggéseit. Mielőtt utóbbiakat a maguk részleteivel kibontanám, az irodalomtudós és nyelvész Tolnai Vilmos (1870–1937) következő megállapításai feltárják a frazémák alakzataiban is kikristályosodó nyelvhasználat általános társadalmi, történeti színtereit és művelődési körülményeit: „A szólások [...] valamely nép fejlődési korszakainak, más népekkel való érintkezésének ismertető jelei, melyek mint a föld rétegeinek vezérkagylói, megkövesedve szívósan ellenálltak a nyelvet másító hatások erejének” (Tolnai 1910: 7; Bárdosi 2015: 7).¹

A frazémák – vagyis a szólások, hasonlatok, szólásmondások, közmondások, szólólógék (Bárdosi 2015: 7) és egyéb, állandósult szókapcsolatok összessége – e szóban forgó funkciója kiemelt fontosságú e cikk szempontjából. Mit értünk szólások, közmondások és a velük gyakran egy napon emlegetett egyéb frazéma „rokonaik” alatt? Meghatározásuk milyen kiindulópontokkal, illetve tanulsággal szolgálhat e helyen akár a laikus érdeklődő, akár az avatott kutató számára?

A Magyar Értelmező Kéziszótár meghatározásában *szólás* alatt „közkeletű és a stílus szemléletesebbé, hangulatosabbá tevő állandósult szókapcsolat” értendő, míg a *szólásmondás* „közismert, rendszerint átvitt értelmű állandósult szókapcsolat”.

A közmondásokat illetően irányadó lehet Sirisaka Andor 1890-ben megjelent *Magyar közmondások* könyvében közzétett értelmezése: „A közmondás rövid és velős, könnyen érthető mondás, mely közönségesen a mindennapi élet valamely tapasztalati vagy gyakorlati szabályát, erkölcsi elveket, vagy bölcselmi szabályokat tartalmaz, mely a nép ajkáról szállván el, az irodalomban is megtartja népies formáját. Más szóval: a közmondások oly szólásmódok, melyek a józanész alapigazságait, az apák tapasztalatait a népnél örökölt formában, velős szavakban adják át az utókor fiainak s így szájról-szájra élnek és közkeletnek örvendenek”.

E fogalmak sajátos tulajdonságai a szókapcsolati jellegen túl a közismertség vagy közkeletűség és a hagyományozódás, továbbá az egyes nyelvi regisztereken való átvivő jelleg. Különösen érdekes lesz az alább áttekintett példák prizmáján át nézve Sirisaka definíciójának azon aspektusa fentebb, miszerint a közmondás „a nép *ajkáról* szállván el, az irodalomban is megtartja népies formáját”.

E tanulmány az alábbiak szerint összetett kérdésfeltevéssel kíván élni tíz, az európai nyelvekben széles körben elterjedt latin közmondás, szólásmondás és maxima – melyek javarésze egyébként, mint majd látni fogjuk, konkrét szerzőhöz (is) kötődik –, illetve román megfelelőik viszonyát vizsgálva. Vajon az egyes latin frazémák román megfelelőit

alkotó lexikonban miért ekkora a nem latin réteg kiterjedése? Más szóval, miként lehetséges ez egy olyan nyelv esetében, amelynek eredetét beszélői és intézményei a latinból eredeztetik az antikvitás óta tartó folytonosságot tételezve? Hogyan lehetséges mindez hovatovább akkor, ha abból indulunk ki a fenti meghatározások (Sirisaka 1890; Tolnai 1910; Bárdosi 2015) alapjain, hogy e kifejezések társadalmi szintű, több generációs nyelvhasználat termékei, illetve visszatükröződései?

A dákoromán (nyelvi) kontinuitás elmélete szerint a modern román a Dacia Traiana latin nyelvjárásának közvetlen leszármazottja, és elsősorban a jelenleg Romániát alkotó területeken fejlődött ki (pl. Stoica 1919; Dindelegan 2013). A konkurens „bevándorlási” elmélet ezzel szemben azt állítja, hogy a Dunától délre eső vidékek protoromán nyelvnek beszélői a modern Románia jelentős részében csak jóval a Római Birodalom bukása utáni évszázadok során telepedtek le (Petrucci 1999: 4; Andreosi–Renzi 2013: 287).

Ivánka Endre (1902–1974) filológus és bizantológus a szóban forgó történelmi epizódot a következőképp mutatja be: Dacia a „Kr. u. II. évszázad első évtizedében kemény harcok árán – lett római tartomány; 250 óta kezdik visszavonni a határvédő római légiókat, 270-ben végleg feladják Dáciát, a légiókat és a romanizált lakosságot egy új, Moesiából Thráciából kihalított provinciába (a Dunától délre) telepítik át, amely a Dacia nevet elnyeri. Kerek másfél századon át volt római világ [...] ezután a népvándorlás germán, hun, gepida és avar hullámai söpörnek végig” (2004: 388).

A folytonossági, és részben a bevándorlási elmélet is alapvetésnek tekinti a nyelvi rokonságot. Az etnogenezis történelmi, illetve politikai vetületét illetően természetesen már jelentős eltérések jelentkeznek, melyeket „hagyjunk a tudósokra és politikusokra”, amint azt maga Németh László (1935: 118) is javasolja. (Mindenesetre eközben azt Németh is megjegyzi, hogy „Akárhogy áll a román eredet kérdése, még ha csakugyan a régi dák földművelők romanizált utóda volna a nép [...] nyelvéből én a pásztorkürt árva hördülését véltem kihallani” – 1935: 145).

Ami a nyelvi összefüggéseket illeti: fontos tudni, hogy a román nyelvtudományi fősodor sem tagadja a nem latin nyelvi befolyásokat. Amekkora hangsúlyt kapott a közvetlen leszármazás gondolata, sőt, akár a neolatin népekkel való etnikai rokonság is időnként (Stoica 1919: 8), annyira jelentős annak irodalma is, hogy a román szókészlet többrétgű a maga latin kapcsolódásai mellett. Eszerint annak egyötöde öröklődött (közvetlenül?) a vulgáris latinból, miközben 43% (újkori) neolatin átvétel (Dindelegan 2013: 3).

E helyen az már önmagában is érdekes, hogy olyan egyszerre jelentőségeltjes és hétköznapi fogalmak, illetve a mindennapi életben használt alapszavak, mint az örül, vígad jelentésű *bucura*, a remény (rom.: *nădejde*), a győzelem (*izbândă*), a szeret(et) (*iubi*, *dragoste*), a város (*oraș*), miért nem latin, hanem albán, szláv, vagy éppen magyar eredetű kölcsönzések?²

Noha mind e történelmi vitapontokat, mind e letisztult etimológiájú konkrét példákat felettébb érdekesnek tartom (vö. Iványi 2014), azokat ezúttal tegyük el egyelőre későbbi elmélkedésre, továbblépve a frazémák irányába annak érdekében, hogy kifejezetten abban a témában szolgálhassunk adalékkul a későbbi vizsgálódásokhoz.

Természetesen igen nehéz pár sor terjedelemben betekintést adni egy adott nyelvszerkezet többdimenziós labirintusaiba, amely egy „cseppfolyós” dinamika és a rétegtan statikájának vonásait (vö. Brincat 2011) egyaránt felmutathatja. Ami a tudomány módszereiben nem járta, de művelt érdeklődő számára a leginkább elgondolkodtató, az részint a hiteles fordítások és az analógiák tárgyilagos tekintetbe vétele, részint a történelmi tájolás az elemzés során.

Az alábbiakban görcső alá vett latin kifejezéseket részben Bárdos (2015) nyomdokain, részben saját kútfőből idézem, ezek román megfelelőit pedig a román nyelv jelenlegi legfontosabb és legnagyobb szakmai tekintélynek örvendő szótára, a *Dicționarul explicativ al*

limbii române, vagyis a Román Akadémia Nyelvészeti Intézete által hitelesített, az egyes szavak etimológiáját is feltüntető munkájának 2019-től elektronikusan is mintegy 180 ezer szócikkkel elérhető kiadása (a továbbiakban: DEX) birtokában vizsgáltam.

Első példám a vergiliusi „bátraké a szerencse” közmondás, amely eredetileg latinul: „*audentis fortuna iuvat*” románul így fest: *norocul (soarta) îi ajută pe cei îndrăzneți*. Elvonatkoztatva a névmástól, a determinánstól és az előljárótól, hallatlanul érdekes, hogy a román verzióban nemcsak a „szerencsét” jelentő *noroc* szó átvétel szlávból (нарокць), hanem a „bátrakat” jelentő *îndrăzni* utótagja is (дърць). Egy-egy maxima, mint ez is az *Aeneis*ből, egyaránt lehet papír(usz)ra is vetett lenyomata, pecsétje a korabeli közgondolkodásnak, erkölcsnek, egyúttal a közgondolkodást, társadalmi tudatot alakítani hivatott szépirói teljesítmény is. Sirisaka (1890) megállapítása, miszerint, emlékeztetőül, egy-egy közmondás „a nép ajkáról szállván el,” az irodalomban is megjelenik, fordítva is igaz, hiszen számos példa akad arra, hogy a köznyelvbe épül egy irodalmi sor. Akárhogyan is, a latin szólás jóval a román nyelvi genesis történelmi folyamatai előtt keletkezett, hiszen Vergilius (Kr. e. 70–19) az időszámításunk előtti első században alkotott, ám a román mégsem ebből merít, legalább is nem az adott névszók esetében.

Hasonló a helyzet a több európai nyelvből is ismert „ha békét akarsz, készülj a háborúra” közmondással (lat.: *si vis pacem, para bellum*; rom.: *dacă vrei pace, pregătește-te de război*). Ez nemcsak a Kr. u. 4. században alkotó *Flavius Vegetius Renatus* hadtudományi író *Epitoma rei militaris* című munkájában bukkan fel, hanem közel megegyező formában, illetve hasonló tartalommal az egyaránt a Kr. e. 1. században munkálkodó Titus Livius *Ab Urbe condita*, Horatius *Sermonum liber alter* műveiben is (Bárdosi 2015: 69). Ez esetben, míg a *pre + găti* „felkészül” jelentésű összetétel utótagja esetében nem zárható ki akár az albánnal való rokonság sem, a „háború” jelentésű *război* etimológiája félreérthetetlenül az ószláv развой szóra mutat.

A szintén közismert „nyugodj békében” szólásmondás (lat.: *requiescat in pace*; rom.: *să se odihnească în pace*) „pihen” jelentésű alapigei eleme a románban *odihni*, amely egy általánosabb, tágabb szláv kategórián belül is kifejezetten a bolgár *отдыхна* szó „leszámazottja”. E keresztény liturgikus és hitéleti frázis ismételt szociális rítusokat, ismétlődést és közösségeket feltételez. Tegyük hozzá, hogy egyéb, neolatin nyelvek (pl. fr. *reposer*, olasz: *riposare*, spanyol: *descansar* – Bárdosi 2015: 69) is az eredetitől eltérő igét használnak (kontra), igaz, éppenséggel nem szláv eredetűt (rekontra).

Továbbmenve, a „bajban ismerszik meg az igazi barát” közmondással tartalmilag rokon *amicus certus in re incerta cernitur* román megfelelője *prietenul la nevoie se cunoaște*. A „baj” (illetve szó szerint: „szükség”) román megfelelője itt a *nevoie* szó, melynek DEX-ben jelölt etimológiai forrása a tágabb szláv *неволю* főnév, míg a szótár azt is tudni véli, hogy a *prieten* kifejezetten a bolgár *приятен* névszóból ered. E latin kifejezés alap gondolatát megtaláljuk Cicero (Kr. e. 106–43), Ovidius (Kr. e. 43 – Kr. u. 17/18) vagy akár az ifjabb Seneca műveiben is (Kr. e. 4 – Kr. u. 65) (Bárdosi 2015: 60). Legyen szó ez utóbbi munkák bármelyikéről is, az a fentiekhez hasonlóan jóval Dacia római uralom alá kerülésének történelmi epizódja előtt keletkezett. Vagyis Dacia telepeseinek az eredeti latin szólás szavait feltétlenül ismerniük kellett volna, ha magát ezt a szólást nem is feltétlenül. Máskülönb en amellet, hogy a román verzió mindkét névszója szláv eredetű, arra is kiváló példa, hogy bizonyos esetekben csalóka összevetni az inkább csak tartalmilag rokon szólásokat.

Az „oszd meg és uralkodj” szállóige, illetve politikai elv (lat.: *divide et impera*; rom.: *dezbînă și stăpânește*) esetében, még ha az *prima facie* igen mesterkéltnak is tűnik, *bona fide* fogadjuk el a DEX értelmezését az első ige kapcsán, miszerint a latin *disglut(i)*

nare ige lenne az előzmény. Annál is inkább elgondolkodtató a második ige: noha a *stǎpǎn* vonatkozásában e szótár ugyan ismeretlen eredetet állapít meg, valószínűsíti ugyanakkor a szláv átvételt a *stopanŭ* alakból. A hol II. Philipposz makedón királynak, hol Julius Caesar államférfinek tulajdonított sor is régóta létezik, mégis, a román verzióban (legalább) egy szláv szó köszön vissza.

Haladva tovább, az „élj boldogul” (illetve kb. viseld gondodat) szójárás eredeti latin előzménye a *cura ut valeas*, amely románul: *ai grijă de tine*. Ez esetben a román felszólítás tárgyát képező „óvatosság” jelentésű *grijă* szó a bolgár грижа átvétele. Ennek a Cicerónak tulajdonított jókívánságnak a használata aligha korlátozódik kizárólag a Kr. e. 1. században tevékenykedő szónokra. Mégis, a román kifejezés a szlávból való kölcsönzés tényszerűségét mutatja fel.

A „nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk” latin közmondás *edere oportet, ut vivas, non vivere ut edas* román megfelelője roppant érdekes: *trebuie să mănânci ca să trăiești, nu să trăiești ca să mănânci*. Itt a három érintett ige közül kettő is szláv.³ A „kell, szükséges” jelentésű *trebuie* az ószláv *triebovati* átvételének eredménye, ami egyébként már messze túlmutat a névszók, sőt, vitathatóan a szókészlettan tárgykörén is, szintaktikai összefüggéseket jelezve, hiszen a személytelen és intranszitiv segédige, noha előfordul a (neo)latin nyelvekben, ám elsődlegesen a szláv nyelvekre jellemző. Ennek kifejtése meghaladná e tanulmány kereteit. Fontosabb ezúttal egyfelől az, hogy az „él” jelentésű *trăi* etimológiai pályafutása az ószláv *трати* szöveg nyúlik vissza, másfelől az is, hogy e frazéma már a Kr. u. 1. században élt Fabius Quintilianus római retorikus *Institutio oratoria* című művében (is) szerepel (Bárdosi 2015: 132). Tehát igen beágyazottnak mutatkozik a latin nyelvbe a római hódítás időszakára.

A „pénznek nincsen szaga” jelentésű *pecunia non olet*, románul *banii nu au miros*, szintén e szekvenciához illeszkedik. A Suetonius által a Kr. u. 1. században uralkodó Vespasianus császárnak tulajdonított (Bárdosi 2015: 424) közmondás román verziójában a „pénzre” utaló *ban* ismeretlen eredetű, míg a „szaglik” jelentésű *mirosi* szláv jövevényszó (мироцати).

Talán az egyik legérdekesebb frazéma nyelvészeti szempontból a Kr. e. 1. században Vergilius által szerzett Georgica I. könyvében szereplő „a szívós munka minden akadályt legyőz” (lat.: *labor omnia vincit improbus*)⁴. Ennek román ekvivalense *muncă stăruitoare biruie toate*. A magyar „munka” szó „rokona” áll a román verzió elején, amelyről bizonyosan tudjuk, hogy szláv eredetű (мака). A magyar vonatkozásokkal összefüggésben a vizsgálódásom egyik legnagyobb meglepetését a *biruie* szó okozta, amelyet a román etimológiai szótár nem másból, mint a magyar bírni igéből eredeztet! E szöveg román változatában szerepel a *stăruitoare* „kitartó, állhatatos” is jelzőként, a „küzd, erőfeszítést tesz” jelentésű bolgár старая се igének örökségként.

Utolsó példám a „Micsoda idők, micsoda erkölcsök!” (lat.: *o tempora, o mores*; rom.: *ce vremuri, ce moravuri*), amely egy, az erkölcsi törvények változékonyságát kimondó, néhány korábbi esetünkhöz hasonlóan Ciceró által (is) használt közmondás. Az „idő” jelentésű *vreme* főnév egyértelműen a szláv *vrěmen* szóból ered. A szokások összességére utaló *moravuri* többes számú névszó forrása pedig lehet a „szokás, habitus” jelentésű ószláv *нравъ* szó csakúgy mint a *mos, moris* latin lexéma, amely utóbbiból egyébiránt levezethető egy híres magyar frazéma „móres” szava is. Nemcsak ez utóbbi szemantikája tekintetében tűnnek magától értetődőnek a közérkölc társadalmi összefüggései a konvenciók és a viselkedési normák alakzataiban,

hanem az ószláv szóforrás esetében is. Érdekes mindenesetre mind az idő, mind a szokás szláv etimológiai vetülete e frazéma esetében, amelyet Cicero vitairataiban előszeretettel és több ízben használt már a Kr. e. 1. évszázad során (Bárdosi 2015: 238).

A szláv versus latin tisztázatlanság, ellentmondásosság problematikus pontjánál nyílik tér arra, hogy a senecai *audiatur et altera pars* elv szellemében egy ellenpéldát is adjak e fentiekhez. Az író-államférfi Boethius *De consolatiuone philophae* c. művében jegyezte le a „ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna” (lat.: *si tacuisses, philosophus mansisses*, rom.: *dacă tăceai, filozof rămâneai*) értelmű szólásmondással tartalmilag megegyező bölcsességet (Bárdosi 2015: 83), amely reményeim szerint nem szerez érvényt e tanulmány esetében. Ennek összefüggésében mind a *rămâneai*, mind a *tăceai* igék kétségtelenül latin eredetűeknek tűnnek.

Eme objektívítási igényt jelző kiegészítés mellett is adódik egy nyelvészeti, illetve szociolingvisztikai talány az áttekintett példák tükrében. Hogyan lehetséges az, hogy a nem latin – zömükben szláv – „jövényszavak” egyebek mellett éppen egyes frazémák körében is több-kevesebb teret nyertek a románban, illetve nem vagy nem feltétlenül a latin szavak hagyományozódtak közvetlenül e kifejezések román származékaiba?

A szólásmondások, közmondások mögött – következnek a fenti definíciókból (Tolnai 1910; Sirisaka 1890; Bárdosi 2015) – beszélőket, nyelvhasználó aktorokat, a háttérükben álló műveltséget hálóként összefogó társadalmi rítusokat, intézményeket találunk. Más szóval emberi közösségeket, akik, hipotetikusán legalábbis, minden valószínűség szerint ismerhették, ha nem is feltétlenül magukat e szólásokat, ám azok társadalmi tapasztalatait, fogalmi apparátusát és alighanem szókészletét is.

Márpedig ha azt feltételezzük, hogy egy frazéma, illetve egy később szállóigeként szárba szökkenő alkotói maxima esetében adott egy összefüggő társadalmi szövet, amely mindezeket magába foglalja, összetartja, rendszerezi és egy sor módon, különösen szájhagyomány útján átörökíti, akkor az a dákoromán kontinuitás elmélet által tételezett nyelvi, illetve kulturális folytonossággal nehezen összeegyeztethető. Hiszen a feltételezett és állítólagosan töretlen nyelvfejlődési ívből az következne, hogy a latin eredetihez legalább megközelítőleg hasonló szavak bukkannak fel. Ellenkező esetben, variációként Ivánka (2004: 389) okfejtésére, miszerint „... a románosság nem a római városi kultúra folytatója”, felmerül, hogy a római műveltség – ellentétben például Franciaország vagy Spanyolország tapasztalataival – csorbát szenvedett a népvándorlás időszakának egykori római tartományai helyszínén, ahogy a latin helységnevek is idővel kikoptak a helyi nyelvhasználatból (Köpeczi 1994: 144; Cholnoky 1929: 500).

Lehetséges-e, hogy ennek a nyelvnek a folytonossági teóriában foglaltakból fakadó átgűrűzése úgy menjen végbe, hogy eközben latin szólásainak, illetve az ezeket felépítő latin lexikon jelentős részét elveszíti? Más szóval nem arról van-e szó e frazémák tükrében, újrafogalmazva Gárdonyi Géza (1902: 169) *A láthatatlan ember* c. regényének szavait, hogyha a történelmi Dacia latin közösségei ittak is „a római műveltség poharából”, annak tartalma javarészt kiömlhetett a balkáni évszázadok során?

Bárdosi (2015) gyűjteményét lapozgatva, számtalan példa láttán gondolkodik el az ember, hogy amíg az ógörög nyelv, vagy a hellenizmus jelentős hatást gyakorolt a római latin kultúrára a szóban forgó évszázadokban, sőt, azt megelőzően is, akár általában is a szellemi tartalmak (pl. mitológiai folytonosság) és a szókészlet egyes alakzatainak átörökítése⁵ tekintetében, ilyen tendencia miért nem vagy nem feltétlenül rajzolódik ki a (proto)román esetében?

Bármely ellenérvelés, amely a klasszikus és a vulgáris latinság vélt különbözőségeiből kiindulva kívánná magyarázni a latin–román frazémák nyelvi röppályájának szaggatottságát, igen különösen hatna annak fényében, hogy a latin e két főbb kategóriájának az

alapvető, rendszerszintű szétválása legkorábban a gyakorlatilag a harmadik század derekára véget érő dáciai epizódok időszakában indul és jócskán az évezred második felében, nagyjából a nyolcadik századra zárul le Európa-szerte (vö. Herman 1967: 114–126)⁶.

Érdekfeszítő felidézni, amint Babits Mihály (1984: 564) *Halálfiái* című regényében erdélyi élményeiről beszámolva utal arra, hogy „idegen nyelven köszöntötték az utcán: amiben elkorcsosult latin szavak csengtek vissza”. A tanulmány bevezetőjében is idézett Németh László (1935: 118) pedig azt állapítja meg, hogy a román nyelv „valami zsigeri, a szó jó értelemben vett állati mélységet, homályt s melegséget” hordoz, „szinte mérő ellentétékép[pen] a latin férfias és intellektuális határozottságának” (Németh 1935: 118).

Utóbbi kiválóság azt is megjegyzi útirajzában ugyanitt, hogy „a román nyelvben rengeteg a szláv szó, de a jelleg egyáltalán nem szlávos”.

A fenti példaim javarésze a lexikon, a szókincs tárgykörét illeti, nem a nyelv grammatikai, szintaktikai és egyéb szféráit, ezáltal nem vagy nem feltétlenül érintve a román nyelv nukleuszát. Az is evidens, hogy (neo)latin szinonimákkal bőven helyettesíthetők a vizsgált szavak a románban. Sőt, az is lehet, hogy e fenti tíz példámra száz ellenpélda akad. Amennyire a szájhagyomány tekintetbe vétele indokolt az elemzés során (Sirisaka 1890; Tolnai 1910; Bárdosi 2015), ugyanannyira bizonytalan az, hogy számon lehet-e kérni a frazémák közvetlen átöröklődését az ókori „tömegkommunikáció” társadalmi és technikai keretei között.

E tanulmány nem a dákoromán kontinuitás cáfolata. A több évtizede a román állami apparátus rendszerszerű ráhatásával is keletkező politikai-ideológiai színezetű konstrukcióval eleve legfeljebb az egyenlőtlen küzdelem felemelő, ám hálátlan voltát vállalva szállhatna harcba bárki is. A tanulmányban foglalt problémamegfogalmazást – amely látómezejének valószínűsíthető korlátai mellett is érvényes megállapításokat kívánt közöztetni – összetett kérdésfelvetésnek szánom csupán.

E kérdés kiegészítéseként, egyúttal zárásképp Németh László egyik kortársát, Kosztolányi Dezsőt (1885–1936) idézném: „mi a nyelvünket, melyet úkapáinktól örököltünk, úgy beszéljük, mint a kisgyerekek. Sok mindenre nem emlékszünk. De a nyelv, rejtetten, mindenre emlékszik” (1971: 51). Vajon a nyelv részéről ez az emlékezés, amely a román esetében igen szelektív, e vizsgált frazémák tükrében mit sugall?

BIBLIOGRÁFIA

- Academia Romana (2019 [1998]) *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română, Institutul de Lingvistică, sz.: Iorgu Iordan – Al. Rosetti. Bukarest: Editura Univers Enciclopedic. Elérhető online: <https://dexonline.ro/>
- Andreose, Alvise – Renzi, Lorenzo (2013) Geography and distribution of the Romance languages in Europe. In Maiden, Martin; Smith, John Charles; Ledgeway, Adam (eds.). *The Cambridge History of the Romance Languages, Volume II: Contexts*. Cambridge University Press. pp. 283–334.
- Babits, Mihály (1984 [1922]) *Halálfiái*. Debrecen: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bárdosi, Vilmos (2015) *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta.
- Brincat, Joseph (2011) *Maltese and other languages*. Santa Venera: Midea Books.
- Cholnoky, Jenő (1929) *Magyarország földrajza*. Budapest: Franklin.
- Gárdonyi, Géza (1902) *A láthatatlan ember*. Budapest: Magyar Almanach Kiadó.
- Györkösy, Alajos (1996) *Latin–Magyar Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Herman, József (1967) *Le latin vulgaire*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Ivánka, Endre (2004) A dáko-román kontinuitás az ókori történet megvilágításában. In: *Heidegger filozófiája és az ókori metafizika*. Összegyűjtött tanulmányok. Paidion.

- Iványi, Márton Pál (2014) „Ébredj halotti álmodból...” Román himnusz és nacionalizmus. *Valóság*, 57 (12): 85–91.
- Kosztolányi, Dezső (1971) Szokásmondások. In: *Nyelv és lélek*; (sz.) Réz Pál. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Köpeczi, Béla (1994) *The History of Transylvania*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh, László (1935) Magyarok Romániában. In: *Tanú* 3 (3–4): 113–182.
- Pană Dindelegan, Gabriela, ed. (2013). *The Grammar of Romanian*. Oxford University Press.
- Petrucci, Peter R. (1999). *Slavic Features in the History of Rumanian*. Lincom Europa.
- Sirisaka, Andor (1890) *Magyar közmondások könyve, válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Pécs: Engel. Elérhető online: <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15690.html>
- Stoica, Vasile (1919) *The Roumanian Question: The Roumanians and their Lands*. Pittsburgh: Pittsburgh Printing Company.
- Tolnai, Vilmos (1910) A szólásokról: Adalék a szóláshasonlatok, szólásmódok és közmondások elméletéhez. In: *Magyar Nyelvtudományi Közlemények*, 12: 3–57.

JEGYZETEK

- 1 Tolnai e soraival, melyek egy 1910-ben megjelent publikációjából származnak, abból a Bárdosi Vilmos (2015: 7) által alkotott *Szólások, közmondások eredete – Frazéológiai etimológiai szótár*nak a bevezetőjéből származnak, mely műnek e tanulmány nagyon sokat köszönhet, mind témaválasztása, mind empiriája szempontjából.
- 2 Nincs itt terem kibontani e szavak részletes etimológiai röppályáját, pedig érdekes lenne azokat olyan terjedelemben vizsgálni, ahogyan a földrajztudós Cholnoky Jenő (1929: 499–500) tette a „halastó” jelentésű halasteu (a DEX román etimológiai szótárban egyébként: *heleşteu* alakban szerepel) esetében.
- 3 A harmadik ige az „eszik” jelentésű *mânca* a szótár szerint a *manducare* latin igéből vezethető le.
- 4 Ennek az eredendően eredeti szövegösszefüggésétől megfosztott szállóigének az esetében az *improbus* „mértéktelen, túlhajtott (munkát)” jelent (Györkösy 1996: 270).
- 5 Hogy ezúttal csak néhány példát hozunk: (Héraklész → Herkules), (akadēmía → acadēmīa; agorā → agora; órganon → organum; pápurós → papýrus stb.)
- 6 Amint ezt a néhai kiváló, életét egyebek mellett a latin–újlatin átmenet kérdéseivel való foglalkozásnak is szentelő Herman József Széchenyi-díjas nyelvész megállapítja, az újlatin nyelvek a Kr. u. I. évezred második felében, annak főként az utolsó évszázadaiban jöttek létre, a latin nyelv történeti változásainak, valamint területenkénti széttagozódásának eredményeként. A „leglátványosabb” változás a szerző szerint a latin nyelvben a 7. században következett be (1967: 114–126). Bővebben l.: Herman, József: *Le latin vulgaire*. Paris: Presses Universitaires de France. 1967.